

29. **Шириков Л. В.** Борьба В. И. Ленина против ревизионизма в период создания марксистской партии в России (1894–1904 гг.) / Л. В. Шириков // Из истории борьбы ленинской партии против оппортунизма: сб. ст. – М., 1966. – С. 41–81.

Надійшла до редколегії 07.12.2014

УДК 94(477) «1900/1903»

А. Г. Перетокін

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

ЕКОНОМІЧНА КРИЗА В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст. ТА ПОЛІТИКА ЦАРСЬКОГО УРЯДУ З ЇЇ ПОДОЛАННЯ (НА МАТЕРІАЛАХ ГАЛУЗЕВОЇ ПРЕСИ)

Висвітлено проблему внутрішньої політики царського уряду під час світової економічної кризи в Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст. Проаналізовано заходи, уживані царським урядом для подолання кризи та її негативних наслідків.

Ключові слова: внутрішня політика, царський уряд, світова економічна криза, заходи, Наддніпрянська Україна, галузева преса.

Освещена проблема внутренней политики царского правительства во время всемирного экономического кризиса в Надднепроянской Украине в начале ХХ в. Проанализированы мероприятия, которые осуществлялись царским правительством для преодоления кризиса и его негативных последствий.

Ключевые слова: внутренняя политика, царское правительство, всемирный экономический кризис, мероприятия, Надднепроянская Украина, отраслевая пресса.

Після промислового піднесення 90-х рр. ХІХ ст. початок ХХ ст. у Наддніпрянщині, як і в Російській імперії в цілому та всьому світі, відзначено глибокою економічною кризою, наслідки якої позначилися на важкій промисловості. Це була криза надвиробництва, пов'язана з циклічним характером розвитку ринкової економіки. Оскільки Наддніпрянська Україна розвивалася за законами всесвітньої економіки, то кризові явища тут були дуже відчутні. Актуальність нашого дослідження безсумнівна, тому що економічна криза періодично вражає світову і національні економіки різних країн. Необхідно вивчати досвід минулого, зокрема слід проаналізувати заходи, які вживав царський уряд, щоб запобігти важких наслідків нинішньої світової економічної кризи.

Проблема внутрішньої політики царського уряду під час світової економічної кризи на початку ХХ ст. маловивчена. Актуальність даної проблеми обумовлює необхідність її детального вивчення. До розглядуваного питання

зверталися у своїх дослідженнях такі відомі вчені, як І.Ф.Гіндін [3], Д.І.Шполянський [36], М. Я. Гефтер [1], О. О. Нестеренко [16; 17], В.Я. Лавричев [14], Я. И. Лівшин [15], Л. Є. Шепелєв [34], В. В. Крутіков [13], О. Б. Шляхов [35], І. В. Довжук [6] та інші, але воно не було для них головним; також вони недостатньо використовували матеріали галузевої преси, аналізуючи внутрішню політику царського уряду Російської імперії під час світової економічної кризи на початку ХХ ст.

Суть статті – проаналізувати внутрішню політику царського уряду під час світової економічної кризи на початку ХХ ст., яка охопила гірничу та металургійну промисловість Наддніпрянщини. Для цього необхідно: дослідити заходи, які вживав царський уряд у металургійній та кам'яновугільній галузях промисловості; розглянути програму, запропоновану владою для подолання негативних наслідків світової економічної кризи; проаналізувати урядові розпорядження царського уряду, які стосувалися соціальної сфери робітників гірничої та металургійної галузей промисловості.

Перша світова економічна криза 1900–1903 рр. негативно вплинула і на заводську промисловість Наддніпрянщини. Як головні та характерні ознаки кризи слід назвати: скорочення обсягів виробництва, зниження цін на продукцію, загострення соціальних проблем. Незважаючи на ціни на металургійну продукцію під час кризи 1900–1903 рр., уряд здійснював замовлення на декілька років уперед за незмінними розцінками. Цієї практики дотримувався урядовий Комітет із розподілу замовлень на рейки, кріплення та рухомий склад для залізниць, який було створено у 1902 р. П'ять металургійних підприємств Наддніпрянщини (Російсько-Бельгійського, Новоросійського, Донецького, Брянського та Південноросійського Дніпровського товариств) отримували до 70 % замовлень. Така політика уряду гарантувала цим підприємствам великі прибутки, тому підприємці й надалі вважали вигідними казенні замовлення, а не працювали над задоволенням внутрішнього масового ринку, який не був прибутковий [33, с. 80]. Процес зниження обсягів виробництва висвітлено на сторінках галузевої преси, матеріали якої відтворюють складну ситуацію, яка склалася, наприклад, у Катеринославській губернії. Дані звіту окружного інженера за 1902 р. свідчать, що в Катеринославському окрузі виробництво металу зменшилося вдвічі порівняно з 1901 р., а Верхньодніпровський завод із середини року зовсім припинив свою діяльність [21, с. 6005]. Якщо порівняти випуск металу в Катеринославській губернії під час кризи з випуском металу в 1899 р., тобто до світової економічної кризи, то можна пересвідчитися, що випуск чавуну зменшився в 3,3 разу, а сталі – в 10,8 разу. На Півдні Росії в 1901 р. працювало більше половини доменних печей, у 1902 р., під час загострення промислової кризи, кількість діючих доменних печей скоротилася до 41 %, а у 1903 р. знову зросла, але все одно складала 56 % від загальної кількості [10, с. 7097–7099; 18, с. 6939–6944; 19, с. 7242–7244; 29, с. 6118–6120; 31, с. 101–102; 32, с. 7010–7013].

На сторінках «Горнозаводского листка» (ГЗЛ) висвітлювали дії Ради з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії щодо подолання наслідків кризи. На засіданні Ради з'їзду, яке відбулося 11 березня 1901 р., визначено ці наслідки для регіону та розроблено заходи для покращення стану металургійної промисловості. Було

з'ясовано, що розміщення товарів на ринку металу утруднене, продовжується зниження цін на метали (вони стали нижчі за виробничу вартість). Для поліпшення становища металургійної промисловості було вирішено звернутися до міністрів фінансів, землеробства та державного майна з проханням надати південним заводам казенні замовлення; скасувати замовлення морського та військового відомств для іноземних заводів; скасувати гірничий податок у розмірі 1,5 к. за кожен пуд чавуну [9, с. 4837].

Аналізуючи матеріали галузевої преси, можна дійти висновку, що гірничопромисловці Півдня Росії вбачали вихід із кризи в концентрації виробництва, робочої сили та створенні монополістичних об'єднань. У 1901 р. на 12 великих південних металургійних заводах було зосереджено 96 % усіх робітників металургійної галузі регіону. У 1902 р. утворено синдикат «Продамет» [4, с. 44–56; 5].

Світова промислова криза вплинула також, хоча й меншою мірою, на кам'яновугільну промисловість. Із матеріалів ГЗЛ відомо, що на початку 1900 р., у перший рік економічної кризи, у міністерстві фінансів відбулося засідання, на якому з'ясовували питання про стан кам'яновугільної промисловості. Головуючим на засіданні був керівник департаменту торгівлі та мануфактур В. П. Ковалевський. Він відзначив, «что несмотря на принятые меры таможенной охраны, развитие каменноугольной промышленности не идёт вперёд такими шагами, чтобы удовлетворить все возрастающий рыночный спрос. Положение внутренних рынков в отношении топлива крайне ненормально» [26, с. 4118–4119; 27, с. 4175]. Учасники засідання повинні були розробити заходи, які б могли сприяти розвитку кам'яновугільної промисловості, зробити її більш ефективною, конкурентноспроможною, щоб вона відповідала потребам ринку.

У галузевій пресі звернули увагу читачів на те, що, незважаючи на швидкий розвиток металургійної промисловості в ХІХ ст., попит внутрішнього ринку не було повністю задоволено. На засіданні у Міністерстві фінансів ставили питання про ефективне використання покладів корисних копалин, стан сучасного технічного обладнання гірничопромислової галузі, кількість і кваліфікацію працівників, обсяги залізничних перевезень та якість розвантаження. Але наприкінці 1900 р. перед галуззю постали зовсім інші проблеми, пов'язані з поширенням кризи. У Донецькому басейні деякі копальні працювали лише наполовину своєї потужності, залізні копальні скоротили свій видобуток, а деякі й зовсім припинили свою роботу. У матеріалах ГЗЛ знаходимо дані, що під час кризи обсяги виробництва кам'яного вугілля зменшилися вдвічі, кількість робітників скоротилась і досягла мінімальних розмірів [2, с. 4633].

У ГЗЛ М.Ф. фон Дітмар повідомляв, що в 1900 р. у кам'яновугільній галузі гостро постало питання нестачі робочої сили. Традиційно в літні місяці не вистачало близько 6000 робітників. Дефіцит робочої сили був одним зі складників підвищення собівартості вугілля. Собівартість вугілля зросла на 2 к. і досягла 6,5–7,5 к., а на залізничних пунктах відправлення – 10–12 к. за пуд [8, с. 4448–4449]. Це погіршило становище галузі, яка була обтяжена першими наслідками економічної кризи.

У Наддніпрянщині під час промислово-економічної кризи загострилася проблема видобутку не тільки кам'яного вугілля, а й залізної руди. Матеріали ГЗЛ свідчать, що становище залізорудної промисловості за два кризові роки погіршилося. За цей час зменшилися видобуток і обсяг експорту руди, знизилися ціни на неї. У 1902 р. у Криворізькому районі закрили 10 копалень. У пошуках ринків збуту залізної руди було зроблено спроби збільшити її експорт [7, с. 5940]. Вивезення криворізької залізної руди за рік зросло в десять разів і досягло в 1902 р. 20 млн пудів. Це розглядали як необхідний тимчасовий захід [30, с. 6592–6595].

У 1904 р. на сторінках ГЗЛ було надруковано інформацію щодо стану кам'яновугільної й антрацитової промисловості Південної Росії, а також стосовно підсумків виробництва чавуну, заліза, сталі та металевих виробів за період світової промислової кризи 1900–1903 рр. Аналіз наведених даних дозволяє зробити такі висновки: по-перше, стан кам'яновугільної й антрацитової промисловості в 1903 р. покращився порівняно з двома попередніми роками. Але навіть у 1903 р. видобуток корисних копалин у Донецькому басейні складав 66% потенційних можливостей кам'яновугільних і антрацитових підприємств даного району. По-друге, у 1903 р. збільшення видобутку антрациту відбувалося швидше, ніж кам'яного вугілля, що можна пояснити значним скороченням видобутку антрациту в 1902 р., а також збільшенням попиту на цей вид пального з боку залізниць. По-третє, із 1900 р. до 1903 р. розвиток антрацитової промисловості цього регіону відбувався нерівномірно порівняно із кам'яновугільною. У 1903 р. видобуток вугілля в Донецькому басейні складав 65% від загальнодержавного видобутку [19, с. 7242–7244; 32, с. 7010–7013]. У кам'яновугільній промисловості в 1904 р. відбувся процес концентрації виробництва, аналогічний тому, який відбувся в металургії. У 1904 р. редакційний комітет ГЗЛ подав історико-статистичний нарис під назвою «К вопросу о концентрации Донецкой каменноугольной промышленности» [11, с. 7029–7032].

Дані за 26 років про співвідношення великих і малих кам'яновугільних підприємств Донецького басейну наведено в таблиці. Ознакою великого підприємства вважали річну потужність, яка дорівнювала 3 млн пудів вугілля.

Співвідношення кількості великих і малих підприємств донецької кам'яновугільної промисловості (1876–1902)

Групи підприємств (фірм)	Видобуто вугілля та антрациту (тис. пудів)	
	1876 р.	1902 р.
Великі підприємства з річним видобутком 3 млн пудів і більше	14 623	539 615
Інші підприємства	43 829	102 525
Усього	58 452	642 140

Запропоновані дані свідчать про стрімке зростання кількості великих підприємств у Донецькій кам'яновугільній промисловості в період із 1876 по 1902 р. У 1902 р. у Донецькому басейні функціонувало 240 кам'яновугільних і антрацитових підприємств. Видобуток великих фірм збільшився у 36,9 разу, у той же час решта фірм збільшила видобуток у 2,3 разу. Ці розрахунки підтверджують факт домінування великих фірм у кам'яновугільній і антрацитовій промисловості Донецького басейну: у 1902 р. великі підприємства кількісно переважали в цій галузі [7, с. 5940; 11, с. 7029].

У 1903 р., коли криза почала «відступати», гірничопромисловці висловилися за необхідність уживання запобіжних заходів на випадок майбутніх криз – упровадження принципу самопомоги донецьких вуглепромисловців за рахунок заснування особливих товариств. У березні 1904 р. було засновано «Товариство для торгівлі мінеральним паливом Донецького басейну» («Продвугілля»). Необхідність існування подібних торговельно-промислових організацій пояснювали тим, що під час іммобілізації закладеного капіталу необхідно звести до мінімуму коливання ринкової кон'юнктури від різкого зниження до підвищення та свідомо регулювати попит і споживання [25, с. 9001–9004].

У період світової промислової кризи регулюючим засобом залишалась урядова політика. На сторінках ГЗЛ у 1900 р. знаходимо інформацію про діяльність уряду, спрямовану на подолання промислово-економічної кризи та її негативних наслідків. На згаданому вище засіданні в Міністерстві фінансів уперше було поєднано в загальну систему всі проблемні питання та розроблено програму подолання кризи в кам'яновугільній промисловості, а також конкретні заходи: залучення нових капіталів, упровадження довгострокового іпотечного і товарного кредитів; урегульовано умови торгівлі продукцією кам'яновугільної промисловості. Під час засідання було запропоновано таке: створити кам'яновугільну біржу, а також вугільні склади, за які б відповідали місцеві органи самоврядування (зауважимо, що навесні 1900 р. вугільну біржу створено в Харкові [12, с. 4263]); підняти рівень життя робітників, створити нові селища, виділити землі для забудівлі з державної скарбниці на пільгових умовах [8, с. 4447–4450].

Аналіз матеріалів ГЗЛ дозволяє зробити припущення, що гірничопромисловці регіону в 90-ті рр. XIX ст. почали вирішувати питання організації та технології виробництва, у той же час невирішеними залишалися соціальні проблеми. У цей період у Російській імперії значно зросли ціни на землю, а отже, і на сільськогосподарську продукцію. Через це, а також у зв'язку з тим, що робітники гірничодобувних і металургійних підприємств мали певні проблеми із оплатою праці (нерегулярні виплати, штрафи, відносно невеликий розмір зарплати тощо), їм було дуже важко забезпечити себе і свої родини необхідними продовольчими та промисловими товарами [24, с. 50]. Саме зважаючи на це, учасники З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії змушені були підіймати протягом 1900–1903 рр. питання стосовно щомісячної виплати заробітної плати, умов кредитування для придбання продуктів харчування і найнеобхідніших промислових товарів. І водночас промисловці, які відчували наслідки всесвітньої економічної кризи, ставили питання про зростання розмірів штрафів, що значно

зменшувало б заробітну плату робітників гірничої промисловості [13, с. 113; 20, с.6849–6851].

У період промислово-економічної кризи особливе місце в галузевій пресі належало матеріалам про становище робітників і проблеми безпеки виробництва. У 1901 р. у ГЗЛ було наведено статистику нещасних випадків у гірничій і металургійній промисловості Півдня Росії за 5 років (1895–1900), у якій використано дані звітів окружних інженерів регіону. На кам'яновугільних копальнях Донецького басейну в період із 1895 по 1900 р. кількість нещасних випадків постійно зростала. Протягом п'яти років їх стало більше в 4 рази, смертей – у 3,5 разу, а каліцтв – у 4,4 разу [28, с. 5085–5088].

На сторінках ГЗЛ регулярно друкували й обговорювали урядові розпорядження, пов'язані з безпекою праці робітників гірничої промисловості. У 1902 р. у ГЗЛ було опубліковано урядове розпорядження про доповнення правил здійснення гірничих робіт та гарантування їх безпеки [22, с. 5405; 23, с. 6759–6760]. Закон про компенсацію постраждалим робітникам, прийнятий 2 червня 1903 р., обговорювався на сторінках ГЗЛ, що було реакцією гірничопромисловців на серйозні проблеми, які загострилися в гірничій галузі в період кризи.

Таким чином, внутрішню політику царського уряду під час світової економічної кризи було спрямовано на підтримку кам'яновугільної та металургійної галузей промисловості. Царський уряд надавав великим металургійним підприємствам казенні замовлення, які забезпечували їх прибутками. Зростала кількість великих промислових підприємств. Царський уряд відігравав регулюючу роль, сприяв створенню синдикатів «Продамет» та «Продвугілля», які об'єднували виробництво та продаж продукції, контролювали процеси виробництва й споживання промислової продукції. На засіданнях у міністерствах, з'їздах південних гірничопромисловців, урядових комісіях не тільки розглядали питання, пов'язані зі світовою економічною кризою, а й розробляли програми, спрямовані на подолання кризи та її негативних наслідків. Було запропоновано конкретні заходи: заохочення нових інвестицій, впровадження довгострокового іпотечного й товарного кредитування, створення вугільної біржі в Харкові. Урядові розпорядження також стосувалися соціальної сфери робітників кам'яновугільної та металургійної галузей промисловості. У них йшлося про необхідність підвищення рівня життя робітників, покращення їх житлових умов, дотримання правил виробництва. 2 червня 1903 р. був прийнятий закон про надання компенсацій постраждалим робітникам. Царський уряд під час світової економічної кризи здійснював політику запобігання або пом'якшення важких наслідків кризи в кам'яновугільній та металургійній галузях промисловості Наддніпрянської України.

Бібліографічні посилання

1. **Гефтер М. Я.** Царизм и монополистический капитал в металлургии Юга России до первой мировой войны / М. Я. Гефтер // Ист. зап. – 1953. – Т. 43. – С. 70–130.
2. Горнозаводской листок. – 1900. – № 23. – С. 4633. – Далее: ГЗЛ.
3. **Гиндин И. Ф.** Государство и экономика в годы управления С. Ю. Витте / И. Ф. Гиндин // Вопр. истории. – 2007. – № 3. – С. 95–120.

4. **Гнип П. І.** Перші металургійні заводи в Донбасі / П. І. Гнип // Вісн. Акад. наук УРСР. – 1954. – С. 56-70.
5. **Голобуцький В. О.** Економічна історія Української РСР: Дожовтневий період / В. О. Голобуцький. – К.: Вища шк., 1970. – 298 с.
6. **Довжук І. В.** Роль важкої промисловості Донбасу в розвитку економіки Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис... д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І. В. Довжук. – Донецьк, 2004. – 40 с.
7. Железородная промышленность Криворожского района // ГЗЛ. – 1903. – № 2. – С. 5940; № 19. – С. 6280–6281.
8. Заседание министра земледелия и государственного имущества с представителями горной промышленности юга России // Там же. – 1900. – № 17. – С. 4447-4450.
9. Заседание Совета съезда горнопромышленников Юга России 11 марта 1901 г. // Там же. – 1901. – № 6. – С. 4837.
10. Итоги железной промышленности России за 1903 г. // Там же. – 1904. – № 34. – С. 7097–7099.
11. К вопросу о концентрации Донецкой каменноугольной промышленности // Там же. – 1904. – № 30. – С. 7029–7032.
12. К вопросу об учреждении в Харькове угольной биржи // Там же. – 1900. – № 9. – С. 4263.
13. **Крутіков В. В.** Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / В. В. Крутіков. – Д.: Вид-во ДДУ, 1992. – 172 с.
14. **Лаверычев В. Я.** Крупная буржуазия в пореформенной России. 1861 – 1900 гг. / В. Я. Лаверычев. – М.: Мысль, 1974. – 252 с.
15. **Лившин Я. И.** Монополии в экономике России / Я. И. Лившин. – М.: Соцэкгиз, 1961. – 460 с.
16. **Нестеренко О. О.** Розвиток промисловості на Україні : у 2 ч. / О. О. Нестеренко. – К.: Наук. думка, 1959. – Ч. 1. – 496 с.
17. **Нестеренко О. О.** Там само. – 1962. – Ч. 2. – 579 с.
18. О промышленном кризисе 1899–1903 гг. // ГЗЛ. – 1904. – № 25. – С. 6939–6944.
19. Обзор русской каменноугольной промышленности за 1903 г. // Там же. – 1904. – № 42. – С. 7242–7244.
20. Особенности условий железного производства в России // Там же. – 1904. – № 20. – С. 6849–6851.
21. Отчет окружного горного инженера за 1902 г. // Там же. – 1903. – № 5. – С. 6005.
22. Правительственное распоряжение. Дополнительные постановления к правилам для ведения горных работ и обеспечение их безопасности // Там же. – 1902. – № 2. – С. 5405.
23. Правительственное распоряжение. Правила хранения и использования взрывчатых материалов при горных работах // Там же. – 1904. – № 15. – С. 6759–6760.
24. **Серый Ю. И.** Рабочие Юга России в период империализма / Ю. И. Серый. – Ростов н/Д: Изд-во Ростов. ун-та, 1971. – 179 с.
25. Синдикаты // Горнозаводское дело. – 1914. – № 21–22. – С. 9001–9004.
26. Совет съезда горнопромышленников Юга России // ГЗЛ. – 1900. – № 2. – С. 4118–4119.
27. Совещание по выяснению положения каменноугольной промышленности. Заседание у министра финансов // Там же. – 1900. – № 5. – С. 4174–4176; № 7. – С. 4208–4210.
28. Статистические данные // Там же. – 1901. – № 10. – С. 5085–5088.
29. Съезд по выработке мероприятий к возможно широкому распространению железа в России во всех его применениях // Там же. – 1903. – № 11. – С. 6118–6120.
30. **Тиме И. А.** Желательна ли продажа Криворожской руды за границу? / И. А. Тиме // Там же. – 1904. – № 5. – С. 6592–6595.
31. Труды XXIV съезда горнопромышленников Юга Росси. – Х., 1900. – Ч. 1. – С. 101–102.
32. Уголь и железо Южной России за последнее трехлетие. Историко-статистический очерк // ГЗЛ. – 1904. – № 30. – С. 7010–7013.

33. **Цукерник А. Л.** Синдикат «Продамет»: историко-экономический очерк. 1902 – июль 1914 г. / А. Л. Цукерник. – М.: Соцэкгиз, 1959. – 303 с.
34. **Шепелев Л. Е.** Царизм и буржуазия во II половине XIX в. Проблемы торгово-промышленной политики / Л. Е. Шепелев. – Л.: Наука, 1987. – 295 с.
35. **Шляхов О. Б.** Україна на шляху до індустріального суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія / О. Б. Шляхов. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. – 244 с.
36. **Шполянський Д. И.** Монополии угольно-металлургической промышленности юга России в начале XX века (к вопросу о соотношении монополии и конкуренции) / Д. И. Шполянський. – М.: АН СССР, 1953. – 148 с.

Надійшла до редколегії 18.12. 2014

УДК 94 (477) «1905/1907»

О. О. Чепурко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

БОЙОВА РОБОТА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 1905–1907 рр.

Розглянуто участь соціал-демократів у збройній боротьбі проти влади та організації бойових загонів із радикально налаштованих жителів Катеринославської губернії. Особливу увагу приділено висвітленню спільних і відмінних рис бойової роботи меншовицької та більшовицької частин РСДРП.

Ключові слова: Катеринославська губернія, меншовики, більшовики, соціал-демократи, РСДРП, агітація, пропаганда, революція.

Рассмотрено участие социал-демократов в вооруженной борьбе против власти и организации боевых отрядов из радикально настроенных жителей Екатеринославской губернии. Особое внимание уделено освещению общих и отличительных черт боевой работы меньшевистской и большевистской частей РСДРП.

Ключевые слова: Екатеринославская губерния, меньшевики, большевики, социал-демократы, РСДРП, агитация, пропаганда, революция.

Діяльність РСДРП має солідну історіографію, однак участь меншовиків у роботі периферійних воєнізованих підрозділів партії, застосування ними насильницьких методів боротьби з владою залишаються малодослідженими. Бойова сфера загальнопартійної діяльності була визначена програмою, стратегією і тактикою партії, нею були охоплені усі регіони країни. Але, незважаючи на прагнення революційних змін, соціал-демократи протягом 1903–1904 рр. не змогли організувати дієві бойові організації, а власне бойова робота була в зародковому стані. На II з'їзді РСДРП конкретно не розглядали питання про збройну боротьбу соціал-демократів. Проте все ж певні рекомендації щодо